

6. En annorlunda tradition bland uppslagsböcker: Populärvetenskap, speciellt om djur och natur...

På liknande sätt som en välbevarad ”Uggle” (*andra upplagan av Nordisk Familjebok*) kan få snålvattnet att rinna hos den som är intresserad av uppslagsböcker är det med Brehm. Brehm ”framstår så tydligt för envar som den ojämförlige mästaren i populär framställningskonst”, som det står i förordet till den tredje svenska upplagan av *Djurens Liv*, tryckt i 22 band 1929. Det fortsätter: ”Brehms arbete är till hela sin anda skapat att bli en folkbok i ordets vackraste bemärkelse.” Ja – läs själva.

Första utgåvan av Brehm på tyska kom år 1863, avsett att ”... bli en framställning av djurens liv för hemmen och familjerna, ett verk i vilket varje djurvän, såväl en ostuderad lantbrukare eller jägare som en lärd av facket, skulle kunna finna just den kunskap, som icke står att finna i de egentliga zoologiska handböckerna ... ” (förordet, sid 30).

Det som gör Brehm till en klassiker är sättet den är skriven på. Han berättar hela tiden anekdoter, egna eller andras. Han fick också redan tidigt kritik för att *Djurens Liv* ”... icke är något annat, än en ovetenskaplig sammanställning av jägares och jaktälskares berättelser ... ”. Anekdoterna kan vara i jag-form, eller de kan vara referat av hans personliga källor, men han anger att han är källkritisk: ”Av de berättelser ... som meddelats mig ... har jag uteslutit alla, som icke varit tillräckligt trovärdiga”. Senare på samma sida (sid 114 i band 1) ”I min blygsamma egenskap av samlare av fakta önskar jag blott i största möjliga grad nå sanningen.”

Exempelvis visar han prov på sin källkritik i texten om gorillor i band 1: ”Tack vara negerernas vana att alltid överdriva fick jag i början ofta höra märkliga berättelser om gorillans vildhet. Då jag emellertid utfrågade de verkliga jägarna, fann jag dem liksom alla modiga människor blygsamma och snarare tystlåtna än pratsamma”. Därmed är större delen av källkritiken klar – jägare är pålitliga, svarta är det inte.

Om och när en gorilla anfaller – enligt Brehm – berättas det att ”... hon (*ibland*) biter samman loppet på ett gevär ...”. På Brehms lakoniska vis konstaterar han att det här inte är underligt alls ”... ty de billiga gevären från Birmingham kunna krossas mellan käkarna på nästan vilket djur som hels med utvecklat käkparti”. Tyvärr talar han inte om vilket fabrikat av gevär man borde använda...

Jakthistorierna är legio och refereras blodfullt, som exempelvis buffeljaktens faror och vedermödor på sidan 187 i band 2: ”Vid Tsadsjön rasade en sårad buffel mot Eduard Vogels folk, sårade farligt en man och dödade två hästar. En av sir Samuel Baker sårad buffel förföljdes av dennes följeslagare, som ville ha köttet. Men de funno honom först påföljande morgon, där han låg utmattad i djup gyttja. Han hade dock fortfarande nog krafter kvar att med en stöt av hornen kunna genomborra och döda en av sina angripare. År 1861 dödades en av Tysklands Afrikaresande baron Wilhelm von Harnier på liknande sätt. Då denne sårat en buffel, störtade sig djuret över en av hans infödda följeslagare och kastade denne till marken. För att befria mannen, som låg under djurets horn, angrep Harnier buffeln med kolven på sin bössa, fick honom över sig och återfanns sedan söndertrampad och genomborrad till en oigenkännlig massa. Ty långt ifrån att å sin sida hjälpa sin herre, som hade riskerat sitt liv för honom, flydde infödingen från platsen och överlämnade den tappre baronen åt sitt öde. ’Jag

besökte', säger Baker med uppriktig sorg, 'denne tappre preussares grav. Han hade på detta sätt offrat sitt ädla liv för ett så värdelöst föremål som en feg och erbarmlig inföding'.

Brehm är också en mästare i att uttolka djurens själsliv: "Babianens själ" skriver han på sidan 236 i första bandet "är apsjälen i dess fulländning, mera dock i dålig än i god mening. Några goda egenskaper kan man likväl inte fränkänna honom. ... Men alla dessa goda sidor kunna icke på något sätt uppväga deras oskick och liderlighet. List och ondska är allmänt förekommande egenskaper och dessutom ... Fördenskull äro dessa djur under alla omständigheter farliga och deras råa sinne kan bryta fram, även om de under lång tid icke visat detta."

Alldeles extra hemsk är mandrillen (band 1 sid 256): "Alla vedervärdigheter, som mantelbabanerna och andra babianer gör sig skyldiga till, synas måttfulla i jämförelse med mandrillens uppträdande" Ja – läs sidorna 256 tom 259.

I den tredje svenska upplagan – som ju utkom inte mindre än 66 år efter den första tyska utgåvan – har man lagt sig vinn om att behålla Brehms framställningar i hög utsträckning, även om man också har uppdaterat och moderniserat en del. Ett exempel på ett tillägg som vittnar om naturintresset hos den svenske redaktören kan man exempelvis se på sidan 241 och följande i band 2, där både utrotningen och räddningen av den amerikanska bisonoxen beskrivs.

Å andra sidan gör traditionen från Brehm att det kan vara svårt att veta säkert vad som skrivits av den svenske redaktören och vad som härrör från Brehm själv. Texten om älgar – band 2 sidorna 83 – 96 – rekommenderas å det varmaste för " ... varje djurvän, såväl en ostuderad

lantbrukare eller jägare som en lärd av facket ...”, speciellt i dessa trakter där jakten på älg är en vanlig sysselsättning. Visste ni exempelvis hur det gick till att jaga älg under antiken? Det står annars på sidan 84...

Brehm bildade som sagt skola och 1939 utgavs *Djurens Värld* i 12 band av svensk Uppslagsboks förlag ”På grundval av Brehm’s Tierleben”. Även här är referenserna i huvudsak till vänner och bekanta världen över och hänvisningarna till deras uppgifter lämnas bara via ett namn som man förutsätter att läsaren känner till eller åtminstone accepterar.

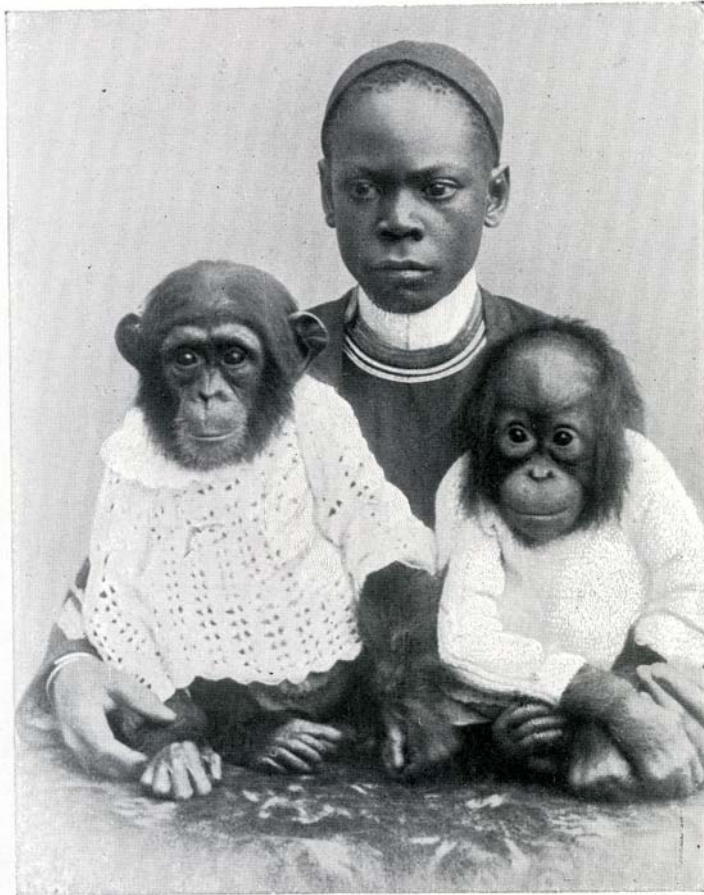
Band 12, sidan 295 och följande, bjuder på en liten historia som är typisk för den här typens av böcker skönlitterära kvaliteter. Sidan 302 bjuder också på ett litet guldkorn. Men man kan ju fråga sig hur trovärdiga källorna egentligen är... Jakthistorierna förekommer återigen refererade som sanning – exempelvis på sidan 304.

Å andra sidan finns det annat i boken som förefaller fullt trovärdigt: ”Hygieniskt sett står bisonoxen mycket lågt. Den efterlämnar sina exkrementer överallt ...” sid 303 i samma band. Boken citerar här en överste Dodge. Men man måste väl säga att observationen förefaller trovärdig – för vilka djur använder sig av toaletter?

1964 gav Förlagshuset Norden ut ett verk i 14 band, även detta betitlat *Djurens Värld*. Fortfarande är den populärvetenskapliga ambitionen tydlig i berättarstilen även om jag-formen i huvudsak har övergivits. Men fortfarande är det den berättande, essäliknande, stilen som gäller. Dock har man i denna uppslagsbok infört referenser med hänvisningar, så att läsaren själv kan kontrollera källorna och bedöma deras trovärdighet. Tyvärr har skärpningen av den vetenskapliga stringensen gått ut över de litterära kvaliteterna – Jämför texten om bisonoxarna på sidorna 318 till 321 i band 14 med dem som angivits ovan.

Även om Brehm alltså inspirerat till monumentalverk om djurens liv och leverne så har det också funnit andra med mindre högtflygande ambitioner. 1903 utgavs *De Lefvande Djuren på Jorden* i två band och med ett imponerande bildmaterial vad gäller kvalitet och mängd i ett så litet verk. Bara för att visa på den anekdotiska berättartraditionen kan det vara värt att hänvisa till band 1 sidan 68 och följande, avsnittet om huskatten. Ett litet smakprov bara: ”I mångt och mycket öfverensstämmande med denna ras är den svarta katten, men denne tillhör hufvudsakligen städerna, där han drömmer bort sitt lif i mörka skrymslen, underjordiska källare, teatrar och sådana platser, där han får vara så mycket i fred som möjligt. Den svarta katten i S:t Clements danska kyrka var en af Londons mest beryktade kattor. Han brukade klättra upp för orgelpiporna för att riktigt njuta af musiken, och en kristning eller ett bröllop var hans största fröjd. Det var allmänna tron, att ett lyckligt äktenskap väntade det brudpar, som välsignades af S:t Clements svarta katt, där han högtidligt skred fram längs kyrkgången framför det sälla paret.”

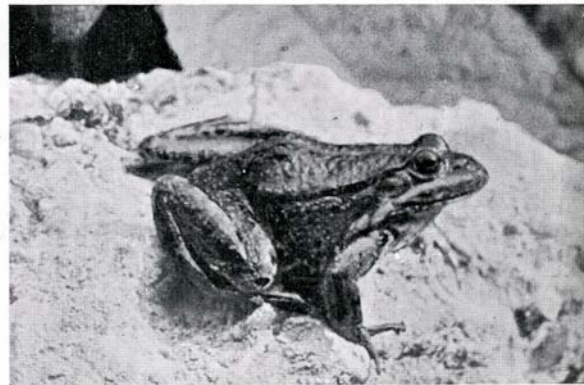

NEGERPOJKE OCH APOR.

En intressant afbildning af en negerpojke med en ung schimpans (till vänster på figuren) och en ung orang-utang (till höger).

Det är också värt att lägga märke till hur Cornish använder färgen på pälsen som ett raskännetecken – inget annat. Det påminner litet om hur man vid denna tid klassade människor i olika raser efter hudfärgen... Bilden här intill, från bokens inledning, talar väl sitt tydliga språk. Litet längre fram i texten framhävs att bilden ”... visar den stora likheten mellan ungdom af människa och de högre aporna, hvilken likhet dock vid tillväxten till stor del utplånas ...”

Det personliga inslaget påminner mycket om Brehm och inflytandet är tydligt. Om man bläddrar i boken så hittar man också många hänvisningar till Brehm. Bara ett av många möjliga exempel på hur personlig smak kommer fram och presenteras som ett faktum i boken. Läs bildtexten – grodlår är en delikatess, och därmed basta!

ÄTLIG GRODA.

Det är de muskelrika bakbenen som ätas. Finns äfven hos oss, ehuru vi ej lika bra som parisarne förstå oss på läckerheterna.